

Tekstkritisk konservatisme, belyst ved eksempler fra Søren Kierkegaards Enten – Eller¹

Af Johnny Kondrup

I forbindelse med 1. udgave af Søren Kierkegaards *Samlede Værker* (1901-06, herefter forkortet *SV1*) skrev to af de tre redaktører, A. B. Drachmann og J. L. Heiberg, hver en tekstkritisk fremstilling. Drachmanns afhandling »Tekstkritik, anvendt paa S. Kierkegaards Skrifter«² har det bredeste perspektiv. Med stor kyndighed blotlægger og illustrerer afhandlingen en række af tekstkritikkens almindelige problemer, og samtidig gør den rede for principper og ræsonnementer bag den første videnskabelige udgave af Kierkegaards værker. Sit eksempel materiale vælger Drachmann fra flere af Kierkegaards værker, hovedsagelig fra *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, en del dog også fra første del af *Enten – Eller*. Heibergs artikel: »Tekstkritiske Bemærkninger til 'Enten–Eller'«³ koncentrerer sig om et enkelt værk, udgavens første, som Heiberg selv var ansvarlig for. Imidlertid kan der også af de eksempler, som Heiberg meddeler, uddrages nogle principper for udgaven som helhed, ligesom udgiverens tilknyttede overvejelser rummer standpunkter af gyldighed for tekstkritikken i almindelighed. Dette sidste især, fordi Heibergs artikel har karakter af en selvkritik, en revision af det tekstkritiske arbejde bag en del af *SV1*, foranlediget af nyfundne varianter i kladdematerialet til *Enten – Ellers* første del. Disse varianter blev fundet af J. L. Heibergs broder, P. A. Heiberg, under dennes arbejde med de første bind af *Søren Kierkegaards Papirer* og stillet til rådighed for J. L. Heiberg af P. A. Heibergs medudgiver Victor Kuhr.⁴

Mig bekendt eksisterer der ud over disse to artikler ingen sammenhængende redegørelse for de tekstkritiske principper bag *Samlede Værker*. Til gengæld kan artiklerne tilsammen danne folie for en fremstilling af de principper og ræsonnementer, som ligger bag den igangværende udgave af Kierkegaard, *Søren Kierkegaards Skrifter* (herefter forkortet *SKS*).⁵ Det er til dette sidste formål, jeg i det følgende vil bruge dem.

Da A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og H. O. Lange efter en halv menneskealder reviderede deres eget arbejde og fremkom med 2. udgave af *Samlede Værker* (1920-36, herefter forkortet *SV2*), blev der ikke skrevet

tilsvarende afhandlinger om tekstkritikken. Det er beklageligt, for skønt principperne i alt væsentligt var fastlagt med *SV1*, skete der immervæk forandringer, også i henseende til tekstrettelser. Tendensen i disse forandringer findes ikke beskrevet nogetsteds. Man skulle umiddelbart tro, at J. L. Heibergs artikel kunne finde anvendelse her, men det er ikke tilfældet. En gennemgang af de tekststeder, hvor Heiberg i 1912 mente, at man i *SV1* burde have optaget en variant fra kladden, hvis man havde kendt den, viser, at man kun sjældent har benyttet sig af lejligheden til at optage den i *SV2*, hvad enten i teksten eller i variantapparatet. Uvist af hvilken grund fik Heibergs selvkritik i *Danske Studier* kun liden indflydelse på hans fornyede arbejde med udgaven. Imidlertid har han ikke, hverken i »Textkritisk Anhang« til første bind af *SV2* eller andetsteds, offentliggjort nogen udtrykkelig relativering, endsiige tilbagekaldelse af artiklen fra 1912. Ej heller er det muligt ud fra en samlet betragtning af de steder, hvor det nye materiale har fået (henholdsvis ikke fået) konsekvenser for *SV2*, at ræsonnere sig til en ændring af de grundlæggende principper. Fordelingen af de steder, hvor materialet er slået igennem, i forhold til de steder, hvor det ikke er, røber intet logisk mønster. Derfor må det være tilladt med forsigtighed at betragte eksemplerne fra artiklen som vink om, hvad *SV2* ville have ført ud i livet, hvis ikke ukendte årsager var kommet i vejen.⁶

Det bør nævnes, at der i denne sammenhæng ikke kan tages hensyn til *Samlede værkers* 3. udgave, 1962-64. Denne udgave, der siden i mangfoldige oplag er blevet den mest udbredte, overtog simpelthen *SV2*'s tekst under bortskæring af dens kritiske apparat, og redaktøren, Peter P. Rohde, udøvede ikke nogen form for tekstkritik.

Både Drachmann og Heiberg slår til indledning fast, at man anvender den sidste udgave fra forfatterens hånd som grundtekst, dvs. 2. udgave (kaldet *B*), hvor en sådan foreligger. Ellers følger man 1. udgaven (kaldet *A*). Heiberg noterer endog, at når *B* lægges til grund, sker det »i Overensstemmelse med almindelige kritiske Grundsætninger [...]; den er jo at betragte som S. K.'s endelige Redaction.«⁷ De pågældende grundsætninger hidrørte fra den klassiske filologi, der var vant til at arbejde med senere afskrifter og tryk af en original, som ikke længere fandtes, for så vidt muligt at rekonstruere denne ud fra overleveringen.⁸ Grundsætningerne står i modsætning til det nyfilologiske princip, som i det 20. århundrede har sat sig igennem i de fleste udgaver af nyere forfattere, og som også ligger bag den kommende udgave af Kierkegaards skrifter. Her, hvor man altid

har en bevaret original, autoriseret af forfatteren, vælges denne, altså førstetrykket, som grundtekst. Da man desuden i de fleste tilfælde har bevaret materiale fra værkets tilblivelse (manuskripter og korrekturer), emenderes grundteksten i nødvendigt, men stærkt begrænset omfang ved hjælp af dette. Valget af førstetrykket som grundtekst sker ikke mindst under hensyn til den historiske autenticitet: Førstetrykket befinder sig i krydsningspunktet mellem tilblivelseshistorie og receptionshistorie og skaber således værkets offentlighedskarakter.⁹ Førstetrykket var, hvad publikum fik mulighed for at læse og reagere på, da forfatteren fremtrådte; det var det principielle (oftest tillige det eneste reelle) udgangspunkt for anmeldelser, kritik, reception overhovedet. Uanset at trykket måske ved afskriveres og sættes mellemkomst var behæftet med fejl eller på anden måde (fx ved forlægger- og censurindgreb) forvrænget i forhold til forfatterens hensigt, er disse elementer indgået som en del af værkets historicitet og bør kun fjernes i det omfang, hensynet til tekstens mening kræver det.¹⁰

Drachmann slår for det andet fast, at grundteksten følges overalt, hvor der ikke er tvingende årsag til at afvige fra den.¹¹ Dette princip udtrykker en tekstkritisk konservatisme, som også hyldes i den kommende udgave af Kierkegaards skrifter. I de tekstkritiske retningslinier for *SKS* hedder det overordnet, at behandlingen af grundteksten er konservativ; teksten omfattes med en høj grad af hermeneutisk tillid, og der rettes kun nødigt. Ikke desto mindre viser der sig ved nærmere eftersyn også på dette punkt en forskel mellem *Samlede Værker* og *SKS*. Bag den tilsyneladende enighed gemmer sig forskellige grader af konservatisme, hvilket jeg vil prøve at illustrere ved en række eksempler. De stammer alle fra første del af *Enten – Eller*, bl.a. af hensyn til sammenligneligheden med J. L. Heibergs artikel. De fleste eksempler har desuden det til fælles, at udgiverne af *SKS* har overvejet at rette et dunkelt eller korrupt tekststed, men i sidste instans har ladet det stå urettet. Derfor kunne jeg give min fremstilling den undertitel, som optræder på et af de skemaer, udgiverne af *SKS* benytter i det daglige arbejde, og som antyder den omhu, der søges lagt deri, samtidig med at den reflekterer det komiske lys, der let kan falde over filologens beskæftigelse. Titlen på skemaet lyder: »Efter nærmere overvejelse afviste tekstrettelser«.

Tekstkilderne til første del af *Enten – Eller* er følgende, anført i kronologisk rækkefølge og betegnet ved de sigler, hvormed de kendetegnes i det kritiske apparat til *SKS*:

- K*: Kierkegaards egenhændige kladdemateriale.
- R/r*: Renskriften, fordelt på Kierkegaards egen hånd (*R*) og på hans første sekretær, P. W. Christensens afskrift (*r*) af *K*. Renskriften har fungeret som trykmanuskript.
- A*: Førstetrykket, 1843.
- Aα*: Trykmanuskriptet til 2. udgave, bestående af et opskåret eksemplar af *A*, hvori er indført mindre ortografiske ændringer med fremmed hånd, sandsynligvis af Kierkegaards anden sekretær Israel Levin. Der sigleres kun for de håndskrevne indførsler, altså når trykmanuskriptet afviger fra *A*.
- bα*: Tre ark af førstekorrekturen til 2. udgave, hovedsagelig rettet af en fremmed hånd (formentlig Israel Levin). Der sigleres kun for de håndskrevne indførsler.
- B*: 2. udgave, 1849.

Kladdematerialet er ikke så pænt og ordentligt, som siglen *K* antyder; det består af forskellige lapper, ark og hæfter, og i visse af disse kan der udskilles flere gennemgående hænder, således at samme fysiske overleveringsbærer rummer forskellige versioner af en given passage. Disse forhold vil fremgå udførligt af *SKS*' elektroniske version, hvor det er hensigten at publicere alle tilblivelseslag til de enkelte skrifter. Men ved etableringen af bogversionens tekst er det tilstrækkeligt – og formålstjænt – at siglere kladdematerialet som ét. Den interesse, der tager sigte på at emendere grundteksten (*A*), er ikke sammenfaldende med den, der analytisk leddeler kladdematerialet i op til 25 overleveringsbærere, nogle med flere tekstlag. Det kan i øvrigt oplyses, at der ved etableringen af teksten i *SKS* ikke er fundet alternative varianter, som har haft betydning for emendationen eller udformningen af de tekstkritiske noter. *Aα* og *bα* har haft betydning, men ikke for de følgende eksempler.

I afhandlingen »Det antike Tragiskes Reflex i det moderne Tragiske« beskriver Kierkegaard en moderne Antigone, dvs. en Antigone, som ved, at hendes fader Ødipus har avlet hende med sin egen moder Iokaste, og som derfor hjem søges af angst. *A* s. 147:

Her har jeg nu strax en Bestemmelse af det moderne Tragiske. Angst er nemlig en Reflexion og er forsaavidt væsentlig forskjellig fra Sorg. Angst er det Organ, hvorved Subjectet tilegner sig Sorgen og assimilerer sig den. Angst er den Bevægelses Kraft, ved hvilken

Sorgen borer sig ind i Eens Hjerte. Men Bevægelsen er ikke hurtig som Pilens, den er successiv, den er ikke eengang for alle, men den vorder bestandig. Som et lidenskabeligt erotisk Øiekast attraaer sin Gjenstand, saaledes seer Angsten paa Sorgen for at attraae den. Som et stille uforkrænkeligt Kjærligheds Blik sysler med den elskede Gjenstand, saaledes er Angsten Selvbeskjæftigelse med Sorgen.

Det problematiske sted i denne passage er sidste del, hovedsætningen, af den sidste helsætning: »saaledes er Angsten Selvbeskjæftigelse med Sorgen«. Umiddelbart virker det som en overraskelse, at den sammenlignende helsætning munder ud i en basal definition af angsten. Efter den omhyggeligt udpenslede bisætning, der sammenligningsvis beskriver et subjekts beskæftigelse med sit objekt (blikkets beskæftigelse med genstanden), venter man en udgang, der ligeledes handler om et subjekts beskæftigelse med sit objekt. Man venter genitivkonstruktionen: »saaledes er Angstens Selvbeskjæftigelse med Sorgen«. Det ville også svare til den foregående helsætning, hvor der er fuld balance mellem bisætning og hovedsætning, hvor angsten ser på sorgen, som øjet attrår sin genstand.

Undersøger man de øvrige tekstkilder, viser det sig, at begge muligheder er repræsenteret der. I *K* står som i *A*: »saaledes er Angsten Selvbeskjæftigelse med Sorgen«; men i *r* har sekretær Christensen ændret det til »Angstens Selvbeskjæftigelse«. Der findes ingen bevaret korrektur til *A*, så vi ved ikke, om det er Kierkegaard selv, der har foranlediget, at genitiv-s igen er forsvundet i vor grundtekst. Derimod kan vi se, at det ikke er indsat i $A\alpha$, så *B*, grundteksten til *Samlede Værker*, har samme form som *A*.

Udgiverne af *Samlede Værker* har besluttet at rette efter renskriften til »Angstens«. Rettelsen findes såvel i *SV1* som *SV2*. Udgiverne af *SKS* har overvejet det samme, men besluttet at lade være. For det første, fordi den lidt videre kontekst faktisk indeholder flere definitoriske bestemmelser af angsten: »Angst er nemlig en Reflexion...«; »Angst er det Organ...«; »Angst er den Bevægelses Kraft...«. Derfor er det ikke umuligt, at Kierkegaard afslutningsvis har villet sige: »saaledes er Angsten Selvbeskjæftigelse med Sorgen«. Denne konstruktion gør sætningen lidt mindre elegant, men det er ingen hindring ifølge den kendte tekstkritiske regel: *lectio difficilior præferenda est*.

Den anden grund til, at *SKS* ikke tør rette, er, at den form, hvortil der skulle rettes, skyldes en afskriver; og som nævnt er der mulighed for, at

A's form faktisk er indsat af Kierkegaard som en korrektion af afskrivernes fejl. Hvis renskriften havde været forfatterens egenhændige, ville udgiverne af *SKS* have tillagt den større autoritet;¹² normalt tilfalder der manuskripterne større tekstkritisk vægt, jo tættere på *A* de befinder sig.

Resultatet af overvejelserne bliver, at der til det urettede tekststed føjes en tekstkritisk note, hvori oplyses, hvad de forskellige tekstkilder har. Derved får læseren mulighed for at kigge udgiverne over skulderen, og han får et belæg for at læse »Angstens Selvbeskjæftigelse«, hvis han mener, at det er en rigtigere læsemåde. Noten udformes således:

er Angsten | *således også K*, er Angstens *r*; er Angsten *B*

Mens udgiverne af *SKS* i det første eksempel undlader at rette, fordi det ikke med sikkerhed kan afgøres, om teksten er korrump, er der i det følgende eksempel ikke tvivl om, at man står over for en fejl. Til gengæld kan fejlens art ikke entydigt bestemmes, og derfor er det heller ikke indlysende, hvad man skulle rette til. I afhandlingen om »De umiddelbare erotiske Stadier« hedder det, *A* s. 70:

Skulde jeg nu gjøre et Forsøg paa, med et enkelt Prædikat at betegne det Eiendommelige ved den Mozartske Musik i den Deel af dette Stykke, som interesserer os, da vilde jeg sige: den er muntert quiddrende, livsfrodig, elskovssprudlende. Hvad jeg nemlig især maa lægge Vægt paa er den første Arie og Klokkespillet; Duetten med *Tamino* og senere med *Papagena* falder aldeles udenfor Bestemmelsen af det umiddelbar-Musikalske.

Kendere af Mozarts opera vil erindre, at fløjtespilleren Papageno kun har to duetter, én med prinsesse Pamina og én med Papagena. »Tamino« er altså en fejl, og den optræder såvel i *A* som *B*. Hverken Kierkegaard eller Israel Levin har opdaget den, da de forberedte *B*, så udgiverne af *Samlede Værker* har stået med samme problem. Hvordan fejlen er opstået, viser sig, når man ser på manuskripterne. I *r* står der »Tamino« ligesom i *A*; man har altså ikke at gøre med en trykfejl. I *K* står derimod »Tamina« – men det er der jo ingen person, der hedder i Mozarts opera. Her står man over for en fejl af en anden art. Både musikforskere og publikum har gennem tiderne undret sig over den ufuldstændighed, der er i den ellers symmetriske opbygning af persongalleriet i *Tryllefløjten*: Ligesom Papageno, sanselivets mandlige repræsentant, har sin kvindelige modpart i

Papagena, således burde den åndelige helt Tamino have en kvindelig modpart, der hed Tamina. Men hun hedder altså Pamina med P, samme begyndelsesbogstav som i Papageno og Papagena. Formentlig har Kierkegaard, da han skrev kladde, ubevidst kompenseret for denne ufuldstændighed og husket den kvindelige heltindes navn, som det burde være: Tamina. Da P.W. Christensen skrev kladden rent, har han tilsyneladende kendt Mozarts opera godt nok til at vide, at der ikke er nogen person ved navn Tamina, men ikke godt nok til at huske, at Papageno ikke har nogen duet med Tamino. Således er fejlen opstået.

Samlede Værker (såvel 1. som 2. udgave) har besluttet at rette fejlen til det, der efter Mozarts (eller rettere Schikaneders) libretto er det rigtige, dvs. til »Pamina«. Man har altså på én gang rettet både Christensens og Kierkegaards fejltagelser. Men derved har man også foretaget en rettelse imod alle overleverede tekstkilder. (Heiberg anfører rettelsen blandt eksempler på tekststeder, hvor det har været nødvendigt at gå tilbage til kladden for at få en tilfredsstillende læsemåde, mens Drachmann mere præcist nævner den blandt eksempler på konjekturer støttet til kladden¹³).

En anden, mindre radikal mulighed består i at rette til »Tamina« efter K. Derved vil man få noget, som ganske vist er forkert i forhold til Mozart/Schikaneder, men som i hvert fald har belæg i tekstkilderne og skyldes Kierkegaard selv. Imidlertid har udgiverne af *SKS* besluttet ikke at rette fejlen i grundteksten. Da ingen af tekstkilderne indeholder den sagligt rigtige form, bliver *A* og *B*'s »Tamino« stående, som i det mindste repræsenterer en historisk autenticitet. Til gengæld tilføjes en tekstkritisk note, der oplyser de varierende former, inklusive rettelsen i *SKS*'s videnskabelige forgænger, *SV2*. Noten ser således ud:

Tamino] Tamina *K*, Tamino *r*, *B*; Pamina *SV2*

I øvrigt overlades det til realkommentaren at udrede, hvordan de kierkegaardske navne forholder sig til Mozarts opera. Der er jo her tale om en sagfejl lige så vel som en tekstfejl, og sagfejl rettes ikke i *SKS*. Forkert gengivne bogtitler eller navne og forveksling af historiske begivenheder får lov at stå i teksten og opklares i kommentarbindet.¹⁴

Et beslægtet eksempel findes i samme afhandling, hvor der tales om tallet 1003 i *Don Juan*, højdepunktet i Leporellos listearie. Kierkegaard formoder, at dette tal hidrører fra et sagn, som imidlertid ikke har indeholdt andet end selve tallet og derfor ikke er blevet nedskrevet. *A* s. 80:

Et Sagn, der ikke indeholder Andet, synes noget fattigt, og forsaa-vidt lader det sig let forklare, at det ikke er skriftlig optaget, men dog er dette Tal en fortræffelig Egenskab, en lyrisk Dumdristighed, som Mange maaskee ikke bemærke, fordi de ere saa vante til at see det.

Det største problem i denne passage vedrører ordene »dog er dette Tal«. De findes enslydende i *r*, *A* og *B*; men i *K* mangler verbet, og der er ikke efterladt nogen tom plads, hvor det kunne føjes ind. *SV1* og *SV2* indsætter »har« for »er«, og Drachmann nævner stedet som eksempel på en konjektur støttet til kladden.¹⁵ Også udgiverne af *SKS* har stærkt overvejet at rette, da verbet forekommer inkongruent med subjektsprædikatet »en fortræffelig Egenskab«. Men to omstændigheder har virket i modsat retning: Dels at verbet ikke er inkongruent med det efterfølgende, appositionelle subjektsprædikat »en lyrisk Dumdristighed«; dels at de øvrige tekstkilder ikke tilbyder noget alternativ. Den mulighed er nærliggende, at Kierkegaard under nedskrivningen af *K* har befundet sig i uvished om, hvilket verbum han skulle bruge, da »har« ville være naturligt ved det første prædikat, »er« nok så passende ved det sidste, og at han derfor ubevidst har sprunget verbalproblemet over. Ved udfærdigelsen af *r* har P.W. Christensen følt mangelen af et verbum og indsat »er«. Idet udgiverne af *SKS* erkender, at vi nok ville have rettet, hvis *K* havde haft »har«, nøjes vi nu med at tilføje den urettede *A*-tekst en note, der oplyser de øvrige tekstkilders form samt *SV2*'s konjektur:

dog er dette | dog dette *K*, dog er dette *r*; *B*; dog har dette *SV2*

For at illustrere tætheden af de tekstkritiske problemer i visse af Kierkegaards skrifter skal det oplyses, at den korte passage om tallet 1003 indeholder yderligere to tvivlsomme steder: »optaget« og »see« hidrører begge fra *r*, hvorfra de er videreført til *A* og *B*; i *K* hedder det henholdsvis »optegnet« og »høre«, men begge dele er skrevet så skødesløst, at der let kan læses fejl. *SV1* og *SV2* retter optaget > optegnet, mens »see« får lov at stå. J.L. Heiberg mener i sin retrospektive artikel, at »høre« også burde have erstattet »see«, der blot beror på P.W. Christensens fejllæsning af Kierkegaards kladder.¹⁶ Ikke desto mindre hedder det stadigvæk »see« i *SV2*, og varianten fra *K* er end ikke nævnt i Anhang. Udgiverne af *SKS* retter ingen af de to steder, skønt det kunne ske efter en eksisterende kilde; *A*'s former skønnes at fungere godt nok i sammenhængen. At »opta-

ge« kan uden videre betyde at opnotere eller protokollere (fx at optage et referat), og om publikum er vant til at se eller høre tallet 1003, må her anses for underordnet. *SKS* behandler dog de to steder forskelligt, idet »optaget« får lov at passere uden en supplerende note, da *K*'s form ikke skønnes at bidrage nævneværdigt til en anden, endsige bedre forståelse af teksten. Derimod får »see« tilføjet en note, der oplyser, at *K* har »høre«.

Hvor mine første eksempler illustrerer en praksis i *SKS*, som er mere konservativ end både *SV1* og *SV2*, kan de to følgende eksempler antyde, at hvor udgaverne af *Samlede Værker* afviger indbyrdes, er *SKS* nærmest på linie med *SV1*.

I det følgende eksempel er teksten åbenbart korrupt, men der findes ingen kilder, hverken i manuskriptbestanden eller udenfor, ved hvis hjælp fejlen kan udbedres. I begyndelsen af afhandlingen om »Det antike Tragiske Reflex i det moderne Tragiske« afgrænser Kierkegaard sig først imod det tænkte tilfælde, at nogen ville hævde en absolut identitet mellem den antikke og den moderne tragedie; dernæst imod det tilfælde, at man omvendt ville hævde en absolut forskel mellem disse fænomener. Om det andet tilfælde hedder det, *A* s. 131:

Vilde nu Een atter her gjøre Forskjellen absolut gjældende, ved Hjælp af den først lumskelig og siden maaskee med Magt trænge sig ind mellem det Antik- og Modern-Tragiske, saa vilde hans Adfærd være ikke mindre urimelig end hiin Førstes, idet han vilde, at det Fodfæste, der var ham selv nødvendigt, var det Tragiske selv, og at dette atter var saa langt fra at kunne adskille, at det netop forbandt det antike og det moderne Tragiske.

Der er et åbenlyst problem i sætningen: »idet han vilde, at det Fodfæste, der var ham selv nødvendigt, var det Tragiske selv«. Den, der vil benægte forbindelsen mellem den antikke og den moderne tragedie, kan netop ikke *ville*, dvs. insistere på selve det tragiske, som forbinder de to tragedieformer. Tværtimod. Imidlertid er det, hvad der står i alle overleverede tekstkilder. *SV1* har ladet stedet stå urettet, men i *Textkritisk Anhang* noteret: »*der bør vistnok læses: vilde oversee, at ell. lign.*«. I sin afhandling om de tekstkritiske principper henviser A. B. Drachmann til stedet som eksempel på, at der hos Kierkegaard findes passager, som sikkert er for-dærvede, men som det er umuligt at rette med sikkerhed. Drachmann

skriver, at der tydeligvis er udfaldet et ord efter »vilde«, men om dette ord har været »overse« eller »glemme« eller noget andet lignende, kan ikke afgøres.¹⁷

Det er et princip, som også hyldes i *SKS*, at tekstrettelser skal være entydige. Hvis et korrupt sted med samme ret kan udbedres på flere forskellige måder, bør det ikke rettes. Men i *SV2* føler udgiverne sig af en eller anden grund sikre nok til at indsætte ordet »glemme« i teksten, ganske vist i spids parentes. I *Textkritisk Anhang* gør de opmærksom på, at »glemme« »mangler« (!) i alle tekstkilder, men ikke, hvorfor det er at foretrække frem for »oversee« eller lignende.

Ved behandlingen af stedet har udgiverne af *SKS* ikke næret tvivl om, at teksten er korrupt; men i betragtning af, at en rettelse skulle foretages imod alle tekstkilder og dertil ikke kunne foretages entydigt, har vi valgt at lade stedet stå urettet. *SKS* vender altså tilbage til *SV1*'s praksis. Desuden tilføjes en tekstkritisk note, som dels oplyser, at alle tekstkilder har den ejendommelige form, dels bringer et forslag til en anden, formentlig rigtigere læsning. Da *SV2* allerede har bragt et sådant forslag, kan *SKS* nøjes med at meddele denne konjektur. Noten ser i sin helhed således ud:

idet han vilde, at] *således også K, r, B*; idet han vilde (glemme), at *SV2*

Omstændighederne omkring det følgende eksempel minder umiddelbart om det foregående, men her faldt det tekstkritiske arbejde anderledes ud. Derfor kan eksemplet bruges til at illustrere, hvordan den tekstkritiske konservatisme kan afdvinge en særlig (og til tekstens forståelse nødvendig) hermeneutisk indsats.

I afhandlingen om det musikalsk-erotiske finder man følgende beskrivelse af Ouverturen til *Don Juan*, A s. 119:

Den, der efter at have gjort et nøiere Bekjendtskab med Operaen, hører Ouverturen, ham vil det maaske forekomme, som om han var trængt frem til det skjulte Værksted, hvor de Kræfter, han i Stykket har lært at kjende, urkraftigt røre sig, hvor de af al Magt bryde sig mod hverandre. Dog, Striden er for ulige, den ene Magt er allerede før Slaget Seierherre, den flygter og undviger, men denne Flugt er netop dens Lidenskab, dens brændende Uro i dens korte Livsglæde, den jagende Puls i dens lidenskabelige Hede. Herved sætter

den den anden Magt i Bevægelse og river den hen med sig. Denne, der først viste sig som saa urokkelig sikker, at den næsten var ubevægelig, maa nu afsted, og snart bliver Bevægelsen saa hurtig, at det synes en virkelig Strid.

Det tvivlsomme sted vedrører sætningen: »den ene Magt er allerede før Slaget Seierherre, den flygter og undviger«. Det virker selvmodsigende, at sejrherren skulle flygte, men det er, hvad der står i alle bevarede tekstkilder. *SV1* har ladet stedet stå urettet, men i *Textkritisk Anhang* gøres opmærksom på, at i kladden står »den« og »flygter« på hver sin linie, hvad der kan indikere en skrivefejl. Udgiverne af *SV1* skriver videre: »der bør vistnok læses: den anden«. I *SV2* indsættes »anden« i selve teksten, dog i spids parentes, og samtidig gøres i det tekstkritiske anhang klart, at ordet er indsat imod alle tekstkilder.

Som udgivere af *SKS* overvejede vi at rette, men princippet om helst ikke at gå imod alle tekstkilder fik os til at tøve. I denne tøven blev vi bestyrket af, at en rettelse på dette sted blot ville medføre en ny mærkværdighed lidt senere i citatet. Det siges om den omtalte, flygtende og undvigende magt: »Herved sætter den den anden Magt i Bevægelse«, og det er klart, at der med »den anden Magt« menes den, der oprindeligt stod stille (»Denne, der først viste sig saa urokkelig sikker, maa nu afsted«). Hvis man retter »den flygter« til »den anden flygter«, får man kun dårligt mening i, at »den anden Magt« (altså efter rettelsen den samme magt som den, der flygter) derpå sættes i bevægelse. Så skulle man vente, at der i stedet for »den anden Magt« havde stået »den første«.

Midt i drøftelsen af disse muligheder gik det imidlertid op for udgiverne af *SKS*, at teksten overhovedet ikke er fejlagtig. Med et hermeneutisk ryk erkendte vi, at modsigelsen mellem de to parallelsætninger: »den ene Magt er allerede før Slaget Seierherre« og »den flygter og undviger«, opløser sig i den umiddelbare fortsættelse: »men denne Flugt er netop dens Lidenskab« ...etc. Her siges det, at den omtalte magt flygter, fordi flugten er dens væsen, ikke fordi den er slagen. Altså kan den godt være sejrherre; og dens sejr indløses i citatets slutning, da den ved sin flugt tvinger den anden, oprindeligt stillestående magt, til bevægelse. Denne anden magt »maa nu afsted«.

Teksten får i *SKS* lov at stå, som den står i *A* og alle øvrige tekstkilder. Der meddeles i dette tilfælde ingen tekstkritisk note. Der oplyses heller ikke om den rettelse, som *SV2* foretager, fordi den efter vor erkendelse

hviler på en begrænset forståelse af teksten, og det forekommer kun meningsfuldt at referere til *SKS*'s videnskabelige forgængere, når det kan hjælpe læseren til en bedre forståelse af et dunkelt sted. Hvis stedet skal kommenteres, må det ske i form af en realkommentar, der hjælper læseren over den urettede teksts besværligheder. Dette betyder ganske vist også, at *SKS*-udgivernes eget arbejde med det pågældende tekststed forsvinder ned i glemsel, men i mellemtiden har vi gjort en værdifuld erfaring. Vi er blevet mindet om, at Kierkegaards tekster ofte kræver en betydelig hermeneutisk anstrengelse, og har erfaret, at den tekstkritiske konservatisme har hjulpet til at mobilisere en forøget modtagelighed over for tekstens anderledeshed. Vor principielle tøven over for indgreb i teksten har forøget vor åbenhed over for den, vor parathed til at lade os sige noget af teksten.¹⁸ Vi har med andre ord erfaret, at en vidtdreven tekstkritisk konservatisme kan være hermeneutisk produktiv.

Det sidste tør anses for en point. Mens man ved de tidligere givne eksempler kan diskutere for og imod berettigelsen af den konservative grundholdning, for og imod betimeligheden af at rette, så kan man ved det sidste næppe bestride, at den forståelse af teksten, som konservatismen bragte os frem til, er rigtig. Tilsvarende tør man konstatere, at udgiverne af *SV1* og *SV2* ud fra en mindre konservativ holdning er blevet stadig stærkere befæstet i en begrænset og utilstrækkelig forståelse af teksten. Negativt som positivt demonstrerer eksemplet derfor, at den tekstkritiske konservatisme ikke er (eller ikke bør være) et formål i sig selv, men står i forståelsens tjeneste.

På et vist niveau modsiges denne konklusion naturligvis af konservatismens umiddelbare resultat, nemlig en tekst, der er sværere at læse og forstå: en tekst, hvor flere dunkle og måske korrupte steder, ja endog flere afgjort korrupte steder, får lov at stå urettet. Der kan næppe være tvivl om, at teksten i *SKS* i forhold til *SV1* og især *SV2* vil berede læseren flere vanskeligheder. Men dels forsøger udgiverne at bøde på disse vanskeligheder med de tekstkritiske noter, som føjes til udvalgte steder, der efter nøjere overvejelse ikke er blevet rettet (foruden naturligvis med realkommentarer). Dels må det, hermeneutisk betragtet, være opgaven for enhver kritisk udgave at lade teksterne fremtræde i deres fremmedhed, så vidt der overhovedet kan ses en mening i dem. Udgiverne må vogte sig for ved indgreb at afstrejfe de dele af en tekst, som støder an mod den umiddelbare, måske begrænsede forståelseshorizont, og derved berøve teksten dens erkendelsesmæssigt produktive potentiale. Tekstkritikkens opgave er ikke mindst *at nære sig* – ganske vist på et kvalificeret niveau

– dvs. at fastholde den fundamentale mulighed, som ligger i læsningen, nemlig at læserens for-forståelse udfordres, nedbrydes og udvides. Lige-som filosofien for Aristoteles havde til opgave at legitimere eller redde de fænomener, som virkeligheden nu engang bestod af, således må tekst-kritikken være forpligtet til så vidt muligt at redde teksten og dennes mulighed for at lære læseren noget.

På en traditionel tekstkritik, der er vant til at orientere sig efter forfatter-intentionen, må den vidtdrevne konservatisme, som her føres frem, virke fremmedartet indtil det stødende. A. B. Drachmann formulerer i sin af-handling grundprincippet for den kritiske virksomhed således: »man ret-ter de Feil, om hvilke man antager, at Forfatteren vilde have rettet dem, hvis han var bleven opmærksom paa dem«. ¹⁹ Paul V. Rubow citerer or-dene i *Den kritiske Kunst* og tilføjer, at det er en god grundsætning, der dog ikke altid respekteres af »neuphilologische Udgivere«. ²⁰ Men på denne grundsætning vil tanken om at beholde steder, hvorom man ved, at de er korrumpereede ved afskriveres eller sætteres mellemkomst, og hvor-til man i de øvrige tekstkilder har mere autentiske alternativer, blot fordi de fungerer i grundtekstens sammenhæng, nødvendigvis støde an. Af de eksempler, som er nøjere omhandlet i det foregående, ville en intentiona-list ufortøvet rette P. W. Christensens »Tamino«, enten til »Tamina«, som Kierkegaard påviseligt skrev, eller til »Pamina«, som han tør antages at ville have skrevet. Ligeledes ville intentionalisten rette de i forbifarten nævnte fejlskrivninger af P. W. Christensen: »optaget« til »optegnet« og »see« til »høre«, begge efter Kierkegaards kladde. J. L. Heibergs artikel rummer mange tilsvarende eksempler på steder i *r/A/B*, som han ville ha-ve rettet efter *K*, hvis han havde kendt dennes varianter under udarbej-delsen af *SVI*. Nogle skal her anføres i kort form:

A s. 123: »Det er tidligere blevet udhævet, at *Leporello* er en musikalsk Figur, og dog er det ikke ham, der bærer Situationen.«

Enslydende i *B*; leder *K*; ~~leder~~ bærer *r*. Heiberg ville rette bærer > le-der.

A s. 177, om Marie Beaumarchais: »Hendes Stolthed bryder ud i Had, Omgivelsen puster til, hun giver sig Luft i stærke Ord og kraftfulde dyg-tige Forsætter, og beruser sig deri.«

Enslydende i *B*; dristige Forsætter *K*; ~~dr~~ idygtige Forsætter *r*. Heiberg vil-le rette dygtige > dristige.

A s. 55: »Musikken er foruden Sproget det eneste Medium, der henvender sig til Øret. Heri ligger atter en Analogi og et Vidne om, i hvilken Forstand Musikken er et Sprog.«

Enslydende i *r*, *B*; et Vink om *K*. Heiberg ville rette Vidne > Vink.

A s. 224, om den ulykkelige håbende individualitet: »Hans Liv har ingen Betydning ligesom hin Ancaeus's, om hvem det er Skik og Brug at sige, at Intet vides om ham, uden dette, at han gav Anledning til et Ordsprog:«

Enslydende i *r*, *B*; Hans Liv faaer ingen *K*. Heiberg ville rette har > faaer.

A s. 101: »Hvis altsaa *Molieres Don Juan* virkelig er en Ridder, saa veed Digteren ypperlig at bringe os til at glemme det, og stræber derfor at lade os see en Slagsbroder, en almindelig Udhaler, der ikke er bange for at slaaes paa Næverne.«

Enslydende i *r*, *B*; og istedetderfor at lade os see *K*. Heiberg ville rette stræber > istedet-.

Generelt formulerer Heiberg sig således:

Hvor M^a [*r*] afviger fra C [*K*], maa vi altsaa antage, at Afskriveren har ændret paa egen Haand paa Grund af Fejllæsning eller Skødesløshed, og uagtet *S*, *K*, har ladet hans Ændringer passere i *A* og *B*, bør *C*'s Læsemaade gjenindsættes!²¹

At kun en lille del af de pågældende rettelser (og ingen af de her nævnte) blev udført i *SV2*, ændrer ikke det intentionalistiske perspektiv – som *SKS* altså bryder med.²² Under hensyn til princippet om grundtekstens historiske autenticitet har udgiverne af *SKS* gennemgået stederne og ved hvert enkelt vurderet, om *A*'s form fungerede i sin sammenhæng, uanset den efter det bevarede materiale at dømme (korrekturen til *A* mangler stadig!) hidrørte fra afskriverens mistydning af Kierkegaards kladde. I de fleste tilfælde er resultatet blevet, at *A*'s form kunne blive stående, hvilket næppe kan overraske, da de pågældende steder ikke gav J. L. Heiberg anledning til at konsultere *K*, da han etablerede teksten i *SV1*. I de tre første tilfælde (hærer/leder, dygtige/dristige, Vidne/Vink) vælger *SKS* dog at udstyre *A*'s form med en note, der oplyser varianten fra *K* (samt de øvrige tekstkilder). I det fjerde tilfælde (har/faaer) skønnes dette unødvendigt, da betydningsforandringen ved *K*'s form er minimal. Kun i sidste tilfælde, hvor *K*'s halve adverbium »istedet-« er blevet til verbet

»stræber«, mener udgiverne af *SKS*, at meningen er så forvansket, at en rettelser kræves, og optager *K*'s form i teksten.

En særlig skærpelse får denne problematik erfaringsmæssigt ved den fejlkategori, som kaldes haplografier, eller i typografisprog: begravelser. Det drejer sig om ord eller passager af teksten, som er gledet ud under afskrivning, henholdsvis sætning, fordi skriverens eller sætterens blik er gledet fra et sted i én linie til et enslydende sted i en senere linie (homoio-teleuton). Ved tekster, der som Kierkegaards er bygget retorisk op over gentagelser, parallellismer, modsætninger osv., ligger sådanne fejl nær. En intentionalistisk kritik vil ufortøvet indsætte de begravede passager, hvor den bliver opmærksom på dem, mens en mere autentistisk kritik kun vil føle sig forpligtet overfor sådanne passager, hvor deres fravær læderer tekstens mening. To eksempler, begge fra »De umiddelbare erotiske Stadier«, kan illustrere forskellen, idet de udfaldne passager i det følgende er indsat i førstetrykkets tekst og fremhævet ved understregning.

A s. 58: Det Umiddelbare, aandelig bestemt, kan enten være bestemt saaledes, at det falder ind under Aanden, eller at det falder udenfor Aanden. Naar det Umiddelbare, aandelig bestemt, bestemmes saaledes, at det falder ind under Aand, da kan det vel finde sit Udtryk i det Musikalske, men dette Umiddelbare kan dog ikke være Musikkens absolute Gjenstand, thi da det er bestemt saaledes, at det skal falde ind under Aand, saa er derved antydet, at Musikken er paa et fremmed Gebeet, den danner et Forpil, som bestandig ophæves. Er derimod det Umiddelbare aandelig bestemt, bestemt saaledes, at det falder udenfor Aand, da har Musikken heri sin absolute Gjenstand.

A s. 122: man faaer atter her Leilighed til at beundre *Mozarts* Meesterskab. Den første Tjener-Arie har han sat i umiddelbar Forbindelse med Overturen. Det er Noget der sjeldnere skeer; her er det aldeles i sin Orden, og kaster et nyt Lys over Overturens Anlæg. Overturen søger at nedlade sig at finde Fodfæste i den sceniske Virkelighed, Commandanten og D. J. have vi allerede hørt i Ouvr.; næst dem er Leporello den vigtigste Figur. Han kan imidlertid ikke hæves op i hiin Kamp i Luftens Regioner, og dog hører han nærmere til end nogen Anden. Derfor begynder Stykket med ham, saaledes, at han staaer i umidd. Forbindelse med Overturen. Man regner derfor ganske rigtigt Leporellos første Arie med til Overturen.

Den første begravelse er sket under sætningen, idet både *K* og *r* har det understregede stykke. Kierkegaard har ikke opdaget begravelsen under forberedelsen af 2. udgave, så *B* har det samme som *A*. J. L. Heiberg har indsat passagen i *SVI*, og A. B. Drachmann bekræfter, at det er sket med føje, da det ikke har været Kierkegaards mening at udelade den. Dog tilføjer Drachmann, at stedet er særlig lærerigt, fordi »de udfaldne Ord virkelig kan undværes«. ²³ Den anden begravelse er sket under P. W. Christensens afskrivning af Kierkegaards kladde, idet kun *K* har den understregede passage. J. L. Heiberg er først blevet opmærksom på begravelsen efter udgivelsen af *SVI* og skriver i sin artikel, at den udfaldne passage bør indsættes, dels fordi den er værdifuld i sig selv, dels fordi det først er den, der gør fortsættelsen: »Man regner derfor ganske rigtigt...« forståelig. I *A* står denne fortsættelse som en underlig, umotiveret gentagelse af det umiddelbart foregående. ²⁴ I *SV2* optages da passagen.

Udgiverne af *SKS* deler henholdsvis Drachmann og Heibergs vurderinger af de begravede passagers betydning for tekstens mening, dvs. at den sidste er nødvendig, mens den første kan undværes. Selv om den første begravelse omfatter et »eller«, som svarer til det indledende »enten«, bliver teksten ikke derved anakolutisk; thi det »derimod«, som findes i fortsættelsen, kan i hvert fald meningsmæssigt træde i stedet for »eller«. – Konsekvensen af denne enighed med Drachmann og Heiberg går imidlertid på tværs af de konsekvenser, som de selv drog, idet udgiverne af *SKS* (om end ikke uden tøven) prioriterer meningshensynet højere end Kierkegaards hensigt. *SKS* optager derfor kun den sidste passage i teksten, ikke den første. Dog oplyses i det kritiske apparat til grundtekstens side 58, at kladdematerialet og renskriften rummer det ekstra stykke tekst. ²⁵

Hvis man spørger om en forklaring på den gradsforskel mellem den erklærede konservatisme i *SV* og *SKS*, som hidtil er blevet demonstreret gennem en række eksempler, vil det næppe være muligt at bringe alle eksemplerne på én formel. Men en betydelig del lader sig altså henføre til en forskel mellem et intentionalistisk princip, der orienterer sig efter forfatterens hensigt, og et autentistisk eller historisk-faktisk princip, der orienterer sig efter grundtekstens mening for læseren. I et videre perspektiv kan denne forskel formentlig tilskrives et hermeneutisk »paradigmeskift«. Hvor intentionalismen repræsenterede en romantisk eller nyromantisk hermeneutik, der var individualistisk i sit sigte og betonedde nødvendigheden af at leve sig ind i ånden bag værket, repræsenterer første-tryks-autentismen snarere en nyhegeliansk hermeneutik, der betoner

værkets trans-individuelle karakter, dets virkningshistorie som basis for læserens forståelse.²⁶ Forskellen tør med andre ord formodes at reflektere overgangen fra en indlevelses- eller rekonstruktionshermeneutik efter Friedrich Schleiermacher og Wilhelm Diltheys retningslinier til en integrationshermeneutik ifølge Hans-Georg Gadamer.²⁷

Er man således kommet hinsides forestillingen om at skulle leve sig ind i forfatterens intention, så beholder dog hans person på anden vis en retningsgivende eller limiterende betydning for det tekstkritiske arbejde. Det virkningshistoriske synspunkt må naturligvis ikke føre tekstkritikken ud i en forskelsløshed, hvor de mulige forståelsesmåder i det historiske spænd fra værkets tilblivelsestid til i dag opfattes som sideordnede, lige gyldige bud på det enkelte tekststed. Kritikken må nødvendigvis prioritere den forståelsesmåde, som Kierkegaard og hans samtid kan formodes at have været fælles om, evt. til forskel fra senere læsere. Et eksempel, der i sin korthed er på kanten af det barokke, kan belyse dette. I »Skyggerids« lader Kierkegaard Donna Elvira sige følgende om en intim situation med Don Juan: »Jeg sluttede mig til ham, som en Plante slyngede jeg mig om ham, jeg hvilede mit Hoved til hans Bryst og skuede ned i dette almægtige Aasyn, hvormed han beherskede Verden« (A s. 200). Man kan godt få mening i beskrivelsen, hvis man forestiller sig begge personer i liggende stilling og Donna Elvira øverst. Sætningen kan med andre ord hævdes at fungere, men ud fra en klart nutidig bevidsthed. Det er urimeligt at forestille sig denne forståelse som fælles for Kierkegaard og hans læsere, og under hensyn hertil må kritikeren vælge at rette præpositionen »ned« til det »ind«, som også findes i *K*.

Er spørgsmålet: »Hvad ville forfatteren sige med sin tekst?« ikke længere holdbart for en moderne, virkningshistorisk hermeneutik, så er alternativet dog ikke uden videre: »Hvordan kan teksten forstås i dag?«. Det tekstkritisk relevante spørgsmål lyder: »Hvilken af de forståelser, som er mulige i dag, er det ud fra vor viden om datidens tænkning, sprog etc. mest rimeligt at antage, at forfatteren og hans læsere var fælles om?« Spørgsmålet kan evt. komprimeres til følgende: »Hvilken forståelse ville forfatteren have som sin egen første læser?«

Den omstændighed, at der i det foregående næsten alene er givet eksempler på rettelser, som ikke blev foretaget, bør ikke overskygge den kendsgerning, at udgiverne af *SKS* udfører et regulært og ganske omfattende emendationsarbejde. Herunder foretages også rene konjekture, dvs. gætningsrettelser imod alle bevarede tekstkilder. Paul V. Rubow har ret i, at

en tekstkritik uden konjekturalrettelser er absurd.²⁸ Mest oplagt viser det sig i de tilfælde, hvor teksten kun findes bevaret i trykt form, fx *Af en endnu Levendes Papirer* og *Om Begrebet Ironi*. Men selv i første del af *Enten – Eller*, hvortil fire-fem tekstkilder foruden *A* afgiver varianter, kan der forekomme konjekture. Jeg vil afslutningsvis meddele en sådan konjektur, der ganske vist er støttet til de eksisterende kilder.

I »Forførerens Dagbog« reflekterer Johannes over nødvendigheden af at have et afstands- eller erindringsbillede af den elskede, selv i det mest intime øjeblik af nærvær, fordi nærværet bringer den elskede så tæt på, at hendes virkelige billede tager ud og ikke kan nydes. *A* s. 323:

Og dersom et Menneske ikke var istand til at eie et Erindringens Billede selv i Nærværelsens Øieblik, saa maatte han jo altid ønske at være i Afstand fra Skjønheden, ikke saa nær, at det jordiske Øie kan see, hvor skjønt det er, han holder omsluttet, og som det udvortes Øie har tabt, som han vel kan vinde igjen for det udvortes Syn ved at fjerne det fra sig, men som han ogsaa da kan have for Sjælens Øie, naar han ikke kan see Gjenstanden, fordi den er ham for nær, naar Læbe er lukket mod Læbe ... Hvor er hun dog skjønn!

Problemet ligger i formuleringen: »ikke saa nær, at det jordiske Øie kan see, hvor skjønt det er«. Da det overordnede mål er at se den elskede genstand, og da problemet i det umiddelbart følgende ikke er afstand, men nærvær, kræves der en negation før verbet »kan see«. *B* har imidlertid det samme som *A*. I renskriften *R* (altså her med Kierkegaards egen hånd) findes: »ikke saa nær, at det jordiske ei kan see«. Varianten rummer ganske vist den søgte negation, men til gengæld mangler substantivet »Øie«. I *K* findes, hvad man venter: »ikke saa nær, at det jordiske Øie ikke kan see«. Men ved denne efterforskning er det også blevet klart, hvordan fejlen er opstået: Ved renskrivningen af kladden har Kierkegaards stilsans taget anstød af konstruktionen »det jordiske Øie ikke kan see«, og han har besluttet at ændre den til det mere poetiske: »at det jordiske Øie ei kan see«. I flugten har han glemt at nedskrive det ene af de to udtalebeslægtede, diftongerede ord, nemlig det, der ikke indebar en ændring. Hvad der herefter er sket, kan ikke vides med sikkerhed, da korrekturen ikke er bevaret, men formentlig er det Kierkegaard selv, der under korrekturlæsningen har bemærket, at substantivet »Øie« manglede. Herefter har han begået sin anden fejl, nemlig at tolke den første fejl, som om han selv havde forskrevet »Øie« til »ei«. Han har i situationen

ikke haft tilstrækkeligt overblik over tekstens mening til at se, at begge ord skulle medtages for at give den rette mening, og derfor erstattet »ei« med »Øie«. Et indgreb af denne art overstiger langt en normal sætters kompetence.

A er altså åbenlyst korrump, og overleveringssituationen gør det uden videre muligt at rette efter *K*. Men i betragtning af, at man her befinder sig i en udpræget digterisk tekst, hvor så meget beror på ordenes vellyd, på sætningsrytme, allitterationer osv., har udgiverne af *SKS* ment at måtte tage hensyn til Kierkegaards ønske om at rette kladdens ordlyd. Da grundteksten under alle omstændigheder må emenderes, gør man under hensyn til tekstens særlige karakter en koncession til intentionalismen og udfører den rettelse af »Øie ikke« til »Øie ei«, som forfatteren af tilfældige årsager forkludrede. Dette uanset at der på den måde fremkommer en tekst, som ikke findes i nogen af kilderne – en kontamineret tekst, hvad der ellers er nyfilologen en vederstyggelighed.²⁹ I øvrigt har *SV1* og *SV2* gjort det samme (dog uden i deres tekstkritiske anhang at oplyse, at »Øie« mangler i *R*; derfor ser det ud, som om de har rettet en simpel trykfejl i *A*). I *SKS* tilføjes rettelsen følgende note, der ganske vist er lang, men opklarer hele tekstsituationen og dermed fejls historie:

jordiske Øie ei kan | *SKS*, jordiske Øie kan *A*; jordiske Øie ikke kan *K*, jordiske ei kan *R*, jordiske Øie kan *B*

Den megen tale om tekstkritisk konservatisme bør imidlertid heller ikke give det indtryk, at udgiverne af *SKS* ikke føler nogen impuls til at rette. Enhver udgiver har formodentlig en stærk tilskyndelse til at forbedre teksten, alene fordi det pr. tradition er deri, berettigelsen af hans arbejde ligger. Desuden føler man sig gerne mere beføjet til at rette, jo længere tid man arbejder med en forfatters tekster; der sker en tilvænning, efter hvilken man mener at kende forfatterens stil og tankeverden godt nok til at kunne rette i hans egen ånd. A.B. Drachmanns ovenfor citerede ord om intentionalitetsprincippet rummer også, utilsigtet, en formulering af den fare, hvori kritikerens står: faren for at tro sig mere fortrolig med sin genstand, end han er.

Den tekstkritiske konservatisme forudsætter imidlertid, ret forstået, denne impuls til at forbedre teksten ved emendation. Konservatismen udgår ikke fra en opfattelse af, at alt kan være lige godt og lige gyldigt, men fra en tilskyndelse til at rette, som bevidst hæmmes. Konservatismen afsætter formentlig kun den forøgede åbenhed over for tekstens potentielle

mening, som gør det berettiget at kalde den hermeneutisk produktiv, hvor den står i et spændingsforhold til impulsen til at rette.

Til belysning heraf tjener også den pragmatiske iagttagelse, at det tekstkritiske arbejde, som går forud for en beslutning om ikke at rette, ofte tager længere tid end det arbejde, som er forbundet med en rettelse. Uanset om resultatet bliver, at et tvivlsomt sted får lov at stå urettet, må først alle de undersøgelser af andre tekstkilder udføres og alle de overvejelser foretages, som det ville kræve at rette. Kun således kan det kvalificerede niveau oparbejdes, på hvilket tekstkritikken kan løse sin før nævnte delopgave: at nære sig.

Noter

1. Artiklen offentliggøres samtidig i en engelsk version i Niels Jørgen Cappelørn & Hermann Deuser (red.) *Kierkegaard Studies. Yearbook 1997*, Berlin 1997.
2. Offentliggjort i tidsskriftet *Dania* 1903, siden optrykt i Drachmanns *Udvalgte Afhandlinger*, Kbh. 1911, s. 154-174. I det følgende henvises til *Udvalgte Afhandlinger*.
3. Offentliggjort i *Danske Studier*, udg. Marius Kristensen & Axel Olrik, Kbh. 1912, s. 46-50.
4. Grunden til, at J. L. Heiberg ikke selv havde været opmærksom på de pågældende varianter, skal søges i, at han kun konsulterede kladden ved steder, som ud fra grundteksten forekom tvivlsomme; jf. »Tekstkritisk Anhang« til bd. I, Kbh. 1901, s. 417.
5. *SKS* udgives af Søren Kierkegaard Forskningscenteret ved Københavns Universitet og finansieres af Danmarks Grundforskningsfond. Redaktion: Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff, Johnny Kondrup, Alistair McKinnon & Finn Hauberg Mortensen.
6. Heiberg døde i januar 1928, 74 år gammel. A.B. Drachmann skrev mindeord i *Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger Juni 1927-Maj 1928*, Kbh. 1928, s. 81-100. Heri findes imidlertid intet, der kan tjene til at opklare gåden.
7. *Danske Studier* s. 46.
8. Jf. fx Tore Wretö »Texter och editioner. En inledande betraktelse« i Barbro Ståhle Sjönell (red.) *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*. Svenska Vitterhetssamfundet, Stockholm 1991, s. 20.
9. Jf. Herbert Kraft *Editionsphilologie*. Darmstadt 1990, s. 29.
10. Angående de øvrige grunde til at bruge førstetrykket som grundtekst henvises til »Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Trykte Skrifter« i udgavens første kommentarbind, K1 (1997), § 1.1.
11. *Udvalgte Afhandlinger* s. 155.

12. Jf. også J.L. Heiberg i *Danske Studier* s. 47.
13. Heiberg i *Danske Studier* s. 46; Drachmann i *Udvalgte Afhandlinger* s. 158.
14. Jf. »Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Trykte skrifter« § 2.5.
15. *Udvalgte Afhandlinger* s. 158.
16. *Danske Studier* s. 48.
17. *Udvalgte Afhandlinger* s. 172.
18. Jf. H. G. Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 2. Auflage, Tübingen 1965, s. 273 (1. udg. s. 253).
19. *Udvalgte Afhandlinger* s. 157. Hele sætningen er spatieret hos Drachmann.
20. Paul V. Rubow: *Den kritiske Kunst. En Afhandling om filologisk Litteraturforskning*, Kbh. 1938, s. 26.
21. *Danske Studier* s. 48.
22. Ej heller blev i nogen af de her nævnte tilfælde K's form optaget i SV's Anhang.
23. *Udvalgte Afhandlinger* s. 171.
24. *Danske Studier* s. 49.
25. Det bør også nævnes, at passagen bliver indsat i sin sammenhæng i SKS's elektroniske version, hvor alle manuskripter, korrekturer og andettryk vil foreligge på en sådan måde, at brugeren får mulighed for at bevæge sig såvel horisontalt som vertikalt igennem dem, dvs. at læse hvert lag i sammenhæng såvel som at foretage en arkæologisk undersøgelse af alle varianter til et bestemt tekststed.
26. Det ville være fristende, om man samtidig kunne afvinde denne overordnede forskel en forklaring på de forskellige valg af grundtekst bag SV og SKS. Det er imidlertid kun muligt til en vis grad. At udgiverne af SKS vælger førstetrykket af hensyn til værkets historicitet, er allerede sagt; og det er ikke udelukket, at hensynet til forfatterens intention har været medbestemmende for SV-udgiverens valg af andettrykket. Princippet »letzte Hand« repræsenterer jo i en vis forstand en forlængelse af intentionsbegrebet, en forestilling om, at forfatteren har råderet over sit værk, også efter dettes (første) offentliggørelse. Men intentionsbegrebet kan med lige så stor ret bruges (og er blevet brugt) i en argumentation for, at man bør gå hinsides førstetrykket og som grundtekst vælge trykforlægget hertil, dvs. renskriften (Goethes *Werke*, Akademie-Ausgabe, Berlin 1952ff; jf. Siegfried Scheibe »Zu einigen Grundprinzipien einer historisch-kritischen Ausgabe« i Gunter Martens & Hans Zeller (udg.) *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation*, München 1971, s. 35 og s. 38-39).
27. Jf. Gadamer *Wahrheit und Methode*, 2. Auflage, s. 169ff (1. udg. s. 157ff).
28. *Den kritiske Kunst*, s. 39.
29. Jf. A. B. Drachmann i *Udvalgte Afhandlinger* s. 159.